

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Ellen Pigg

Sveriges ”sinnessjuka” straffansvar

Det svenska tillräknelighetskravet genom tiderna

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: Elsa Trolle Önnerfors

Termin: VT 2024

Innehåll

Summary	1
Sammanfattning	2
Förkortningar.....	3
1 Inledning	4
1.1 Bakgrund.....	4
1.2 Syfte	4
1.3 Frågeställningar	4
1.4 Avgränsningar	5
1.5 Perspektiv, metod och material.....	6
1.6 Forskningsläget.....	7
1.7 Disposition	8
2 Tillräknelighetsläran	9
2.1 Brottsbegreppet.....	9
2.2 Allmän lära	9
2.3 Tillräknelighetskravets förhistoria	10
3 Rättsutvecklingen: från strafflag till brottsbalk	11
3.1 Tillräknelighetskravet i strafflagen	11
3.2 Tillräknelighetskravet i brottsbalken.....	12
4 Rättsutvecklingens formella motivering.....	14
4.1 Motiveringen till rättslaget i strafflagen	14
4.2 Motiveringen till rättslaget i brottsbalken.....	15
5 Rättsutvecklingens potentiella drivkrafter	18
5.1 Kriminalpolitikens inflytande.....	18
5.2 Straffrättsvetenskapens inflytande	20
5.2.1 Den klassiska straffrättsläran	20
5.2.1.1 Straffansvar enligt den klassiska straffrättsläran.....	21

5.2.2	Den positiva straffrättsläran.....	22
5.2.2.1	Straffansvar enligt den positiva straffrättsläran.....	23
6	Slutsatser och analys.....	24
	Käll- och litteraturförteckning.....	29

Summary

Criminal offenders who lack imputability have had a special legal status in Sweden for many years. That changed in 1965 when the imputability principle was removed from Swedish criminal law. An offender's imputability is no longer crucial for the determination of their criminal responsibility. Since then, the Swedish regulation has become both criticized and unique. Therefore, this essay aims to explore how the legal development of the imputability principle has evolved in Sweden over time.

The development has mainly depended on two things. Firstly, the purpose of Swedish criminal law has changed from retribution to crime prevention. And secondly, the definition of the concept of responsibility and guilt has shifted. The change of purpose has primarily derived from the legislator and influential criminal politicians, while the conceptual change has been developed by various intellectual historians. Together, they have justified the removal of the Swedish imputability principle and thereby contributing to its "insane" criminal responsibility.

Sammanfattning

Otillräkneliga lagöverträdare har länge erhållit en straffrättslig särställning i Sverige. När brottsbalken trädde i kraft år 1965 förändrades det eftersom tillräknelighetskravet togs bort. En lagöverträdarens tillräknelighet är inte längre avgörande för frågan om dess straffansvar. Den svenska regleringen har sedan dess kommit att bli såväl kritiserad som unik. Följande uppsats har därför i syfte att belysa hur rättsutvecklingen av det svenska tillräknelighetskravet har växt fram.

Rättsutvecklingen har huvudsakligen berott på två förändringar. För det första har den svenska straffrättens syfte bytts ut och för det andra har definitionen av de straffrättsliga begreppen skuld och ansvar förändrats. Syftesförändringen kan framför allt härledas från lagstiftaren och inflytelserika kriminalpolitiker, medan begreppsförändringarna har utarbetats av diverse idéhistoriker. Tillsammans har de lagt grunden för tillräknelighetskravets borttagande i Sverige, och på så sätt också bidragit till dess ”sinnessjuka” straffansvar.

Förkortningar

BrB	Brottsbalk (1962:700)
Dir.	Direktiv
Prop.	Proposition
SFS	Svensk författningssamling
SL	1864 års strafflag (1864:11)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Tillräknelighetskravet är, och har länge varit, en omdiskuterad fråga i den svenska straffrätten.¹ I dagsläget är det möjligt att fälla otillräkneliga lagöverträdare för brott, trots att deras sinnestillstånd medför att de uppbär bristande ansvarsförmåga. Det är dock relativt unikt ur ett internationellt perspektiv. Bara på Grönland och i tre amerikanska delstater - Idaho, Montana och Utah - gäller samma sak.² I de flesta andra rättsordningar är tillräkneligheten avgörande för frågan om straffansvar, och således även avgörande för beslutet om en friande eller fällande dom.³ Det är därför inte helt osannolikt att en del skulle anse att Sverige har ett "sinnessjukt" straffansvar. Beslutet att jämställa straffansvaret har också medfört kritik i mängder.⁴ Oberoende av detta är Sverige fortsatt ett av få länder i världen som slopat tillräknelighetskravet och står fast vid det än idag.

1.2 Syfte

Mot bakgrund av att den svenska tillräknelighetsregleringen är relativt unik uppstår frågan om hur det egentligen har kommit att bli så. Syftet med följande uppsats är därför att belysa hur den svenska rättsutvecklingen från 1864 års strafflag (1864:11) (hädanefter benämnt strafflagen) till 1965 års brottsbalk (1962:700) (hädanefter benämnt brottsbalken) har växt fram.

1.3 Frågeställningar

För att fastställa den svenska rättsutvecklingens framväxt kommer uppsatsen redogöra för dess form, dess formella argument och dess övriga potentiella drivkrafter. Följande frågeställningar kommer därför att besvaras och diskuteras:

¹ Se Sondén (1930) s. 155.

² Se Rose (2012).

³ Se SOU 2012:17 s. 522.

⁴ Se SOU 2002:3 s. 215.

1. Hur tog rättsutvecklingen av tillräknelighetskravet form?
2. Hur motiverade lagstiftaren rättsutvecklingen?
3. Vilka tänkbara förklaringar till rättsutvecklingen går att finna i...
 - a) Samtidens kriminalpolitik?
 - b) Samtidens straffrättsvetenskap?

1.4 Avgränsningar

Tillräknelighetskravets utformning har inte bara varierat historiskt utan även komparativt. I mån av tid och omfång kommer denna uppsats dock endast se över den rättsutveckling som skett i Sverige. Jämförelsen kommer, som konstaterat, göras utifrån rättsläget i 1864 års strafflag och rättsläget i den brottsbalk som trädde i kraft år 1965. Det beror på att det är i samband med ikraftträdandet av den sistnämnda som förändringen i fråga kom till uttryck i svensk lagtext för första gången. Brottsbalken har visserligen uppdaterats sedan dess, men bortsett från en mindre detalj från 2008 kommer inget större fokus läggas på dessa förändringar. Det beror på att de inte orsakat någon större påverkan på just straffansvarsfrågan.

Ytterligare avgränsning kommer göras avseende kriminalpolitiker och straffrättsvetenskapliga ideologier. Vad gäller den förstnämnda kommer endast Johan Thyren, Olof Kinberg och Karl Schlyter att tas upp av omfångsskäl. Vad gäller den sistnämnda kommer tillräknelighetskravet endast analyseras mot bakgrund av den klassiska och den positiva straffrättsläran. Det beror dels på att dessa var de mest framstående straffrättskolorna under 1800- och 1900-tal, dels på att de på ett tydligt sätt kan ställas i relation till varandra på grund av deras djupgående olikheter.⁵

Slutligen bör lyftas att följande uppsats endast tar sikte på psykiskt störda lagöverträdare även om tillräknelighetsläran i stort även innefattar andra

⁵ Se Qvarsell (1993) s. 74.

grupper med nedsatt ansvarsförmåga. I fortsättningen kommer benämningen ”otillräknelig” därför endast avse denna begränsade grupp. Utöver det har det skett en förändring över tid avseende vilka sinnestillstånd som man anser ingår under begreppet. Denna innehållsmässiga debatt är visserligen intressant, men någon ingående redogörelse eller jämförelse av tillstånden kommer inte att göras. Det beror på att frågan är irrelevant för det syfte som denna uppsats är ämnad att åstadkomma.

1.5 Perspektiv, metod och material

Uppsatsen kommer utgå från ett rättsutvecklingsperspektiv med avstamp i en rättshistorisk metod. Perspektivet uppställer en jämförelse mellan de två rättslägena, vilket på så sätt belyser hur den svenska rättsutvecklingen tagit form. Metoden är i sin tur tänkt att kartlägga hur de båda rättslägena motiverats. Därifrån följer bättre förståelse för varför det nuvarande rättsläget ser ut som det gör. Valet av såväl teori som metod baseras med andra ord på att ambitionen att se över hur den gällande rätten har växt fram.

Det centrala källmaterialet kommer vara förarbeten till strafflagen respektive brottsbalken. Därutöver kommer vägledande doktrin på området att användas. Detta gäller bland annat *De sinnessjukas straffrättsliga ställning i Sverige* av Torsten Sondén, en svensk psykiater, från 1930 som framför allt kommer användas i fråga om de otillräkneligas straffrättsliga särställning i de tidigaste rättskällorna. Vidare kommer även rättshistorikern Christian Häthéns avhandling *Straffrättsvetenskap och kriminalpolitik* från 1990 och idéhistorikern Roger Qvarsells forskningsverk *Utan vett och vilja* från 1993 att användas. Dessa är framför allt tänkta att ge stöd för hur straffrättsvetenskapen förändrats och hur kriminalpolitikens inflytande sett ut i frågan. Att lärosatserna i fråga publicerades under 1900-talet och därför har några år på nacken saknar relevans. Ingen senare tillkommen doktrin kommer användas eftersom uppsatsen är tänkt att ta fasta på de dåtida drivkrafter inom kriminalpolitiken och rättsvetenskapen som föranledde rättsutvecklingen. Eftersom dessa framgår redan i äldre doktrin är nyare sådan överflödigt för besvarandet av uppsatsens frågeställningar och uppnåendet av dess syfte. Därutöver räcker äldre doktrin

eftersom den redogör för rättshistorien, som av förklarliga skäl är oföränderlig.

Slutligen är min ambition att sätta rättsläget i en vidare kontext utöver ett konstaterande av rättsutvecklingen och dess formella motivering. Av den anledningen inkluderas en sammanställning av de mest inflytelserika kriminalpolitikernas bidrag till den, och en självständig analys avseende dess relation till samtidens straffrättsvetenskap. Såväl sammanställningen som analysen görs med stöd av doktrin, men självständigt i den mån att de tidigare inte varit samlade på samma ställe.

1.6 Forskningsläget

Johan Thyrén, Olof Kinberg och Karl Schlyter var alla tre drivande i frågan om tillräknelighetskravets borttagande i Sverige. Nedan följer en kortare presentation av dem i syfte att ge bättre förståelse för deras insatser för rättsutvecklingen.

Johan Thyrén (1861-1933) var en svensk straffrättsprofessor och politiker. Under slutet av sin karriär utsågs han även till svensk justitieminister.⁶ På uppdrag av regeringen arbetade han fram *Principerna för en strafflagsreform* mellan 1910-1914. Resultatet utgjorde ett utkast till ett omfattande reformarbete. Däri presenterade Thyrén framför allt argument kring vikten av att se bestraffning som ett upprätthållande av det allmänna rättsvetandet och som ett botemedel för den samhällshotande brottsligheten.⁷

Olof Kinberg (1873-1960) var en svensk läkare och författare. Han intresserade sig särskilt för social- och kriminalpsykiatri. I sin bok *Om den så kallade tillräkneligheten* från 1914 resonerade Kinberg kring hur alla människor å ena sidan har ett socialt ansvar för sina handlingar, men att reaktionen mot dessa å andra sidan bör variera med hänsyn till individ och situation. Kinbergs texter kom framför allt att bli idébildande för arbetet mot strafflagsreformen.⁸

⁶ Se Häthén (1990) s. 167.

⁷ Se Häthén (1990) s. 176.

⁸ Se Berglin (1975-977) s. 150.

Karl Schlyter (1879-1959) var en svensk politiker och jurist. Under sin politiska karriär utsågs han till konsultativt statsråd och senare även justitieminister under en socialdemokratisk regering. Därefter arbetade han, som ordförande för strafflagsberedningen, fram den strafflagsreform som Thyren och Kinberg dessförinnan påkallat. Resultatet blev två centrala kommittébetänkanden som skulle komma att lägga grunden för den brottsbalk som sedan trädde i kraft 1965. Ett av Schlyters fokusområden var upprättandet av ett påföljdssystem som i praktiken skulle verka för att ”resocialisera brottslingar till goda medborgare”.⁹

1.7 Disposition

Inledningsvis ges en kort presentation av brottsbegreppet, den allmänna läran bakom tillräknelighetskravet och dess tidiga förhistoria. Sedan kommer rättsläget avseende tillräknelighetskravet i strafflagen respektive brottsbalken att konstateras. Det följs sedan upp av dess formella motivering. Ur dessa avsnitt kommer därför rättsutvecklingens form att framgå och dess faktiska drivkrafter gå att utröna.

Därefter fördjupas frågan genom en inblick i rättsutvecklingens potentiella drivkrafter. I denna del lyfts det inflytande som Thyren, Kinberg och Schlyter hade på den svenska kriminalpolitiken under 1900-talets första hälft. Även straffrättsvetenskapen lyfts i denna del, då med fokus på övergången från den klassiska till den positiva straffrättsläran. Detta görs genom en enklare introduktion av lärorens framväxt och grundidéer, för att därefter övergå mer specifikt till dess inställning i straffansvarsfrågan.

I den avslutande delen sammanställs de slutsatser som följt av uppsatsen. Tillräknelighetskravets rättsutveckling kommer slutligen analyseras mot bakgrund av den kriminalpolitik och straffrättsideologi som fördes vid tiden. Ambitionen är att diskutera om enskilda aktörer, respektive en övergripande straffrättsidé, kan lämna spår i konkret lagstiftning.

⁹ Se Sundell (2000-2002) s. 563.

2 Tillräknelighetsläran

2.1 Brottsbegreppet

För att en gärning ska utgöra ett brott enligt svensk rätt idag behöver de objektiva och de subjektiva rekvisiten vara uppfyllda. Enligt täckningsprincipen kan man inte hållas ansvarig om någondera skulle saknas. De objektiva rekvisiten handlar om att handlingen ska utgöra en otillåten gärning. För att så ska vara fallet ska den vara brottsbeskrivningsenlig samtidigt som det inte finns några omständigheter som rättfärdigar det. De subjektiva rekvisiten handlar i stället om att gärningspersonen ska ha personligt ansvar för gärningen, det vill säga straffansvar. Definitionen av vad som medför straffansvar har förändrats över tid, men i nuläget handlar det om att gärningen vidtagits med uppsåt eller oaktsamhet samt att det inte ska finnas några omständigheter som ursäktar detta.¹⁰

2.2 Allmän lära

Tillräknelighetsläran uppställer tillräknelighet som en förutsättning för straffansvar.¹¹ Det handlar alltså om att tillräknelighet skulle vara ett subjektivt rekvisit i brottsbegreppet som måste uppfyllas för att straffansvar ska infalla. Presumtionen görs mot bakgrund av skuldprincipen och konformitetsprincipen. *Skuldprincipen* innebär att en person måste bära skuld för en gärning för att kunna straffas för den, medan *konformitetsprincipen* innebär att en person endast kan bära skuld om denne haft möjlighet, tillfälle och förmåga att rätta sig efter lagen. För att uppfylla den sistnämnda måste man alltså uppbära insikts- och kontrollförmåga; något som sammanfattas under begreppet ansvarsförmåga. Det infaller om man orsakat viss följd trots att andra handlingsalternativ funnits, när man kunnat förutse och förstå konsekvenserna av sina handlingar samtidigt som dessa vidtagits medvetet så till vida att man varit vid sina sinnens fulla bruk.¹²

¹⁰ Se SOU 2012:17 s. 556.

¹¹ Se Kinberg (1929) s. 229.

¹² Se SOU 2012:17 s. 522f.

Att befinna sig i ett tillstånd där man uppbär bristande ansvarsförmåga har juridiskt sett kommit att kallas att man är otillräknelig.¹³ En sådan person uppfyller alltså inte konformitetsprincipen, varpå man inte heller uppfyller skuldprincipen. Därför ska denne inte, enligt tillräknelighetsläran, kunna hållas straffrättsligt ansvarig. Det är på så sätt som principerna fastställer tillräknelighet som en förutsättning för straffansvar. Tillräknelighetsläran ställer med andra ord upp ett så kallat *tillräknelighetskrav*.

2.3 Tillräknelighetskravets förhistoria

Idén om de otillräkneligas bristande ansvarsförmåga härstammar från långt tillbaka i tiden. Den grekiska filosofen Aristoteles framhöll till exempel att människans förnuft och fria vilja lade grunden för dess moraliska och juridiska ansvar. Endast gärningar som vidtagits med avsikt och insikt om dess konsekvenser föranledde skuld. Otillräkneliga personer ansågs styras av en främmande vilja och sakna kontroll över sina egna tankar och handlingar. Dessa saknade därför också sådant förnuft och fri vilja som krävdes för ansvar.¹⁴ Aristoteles filosofi kan sägas ha utgjort en tidig version av tillräknelighetskravet.

De otillräkneligas straffrättsliga särställning tog så småningom också uttryck i tidiga rättskällor. Ur Bibelns femte mosebok kunde utläsas att en otillräknelig lagöverträdare som mördade en annan kunde gå fri från straff om denne flydde till ”en av tre fristäder”.¹⁵ Även ur Platons verk *Lagarna* framgick att vansinniga brottslingar skulle förvisas, alternativt vara skyldiga att ersätta sådan skada de orsakat, men i övrigt frias från straff.¹⁶ Man har alltså sedan urminnes tider tagit hänsyn till ansvarsförmågan vid straffbestämningen.

¹³ Se Vetenskapsrådet (2017) s. 9.

¹⁴ Se Qvarsell (1993) s. 15.

¹⁵ Ibid. s. 14.

¹⁶ Ibid. s. 15.

3 Rättsutvecklingen: från strafflag till brottsbalk

3.1 Tillräknelighetskravet i strafflagen

Tidigare var den svenska straffrätten uppdelad mellan straffbalken och missgärningsbalken i 1734 års lag.¹⁷ Den förstnämnda innehöll regler om verkställande av straff, medan den sistnämnda innehöll regler om straffbelagda gärningar. Under tidigt 1800-tal väcktes tanken om att slå ihop de två för att samla alla straffrättsliga regler på ett och samma ställe.¹⁸ Resultatet blev strafflagen (SL).

I 5 kap. SL listade lagstiftaren en del grunder som medförde strafffrihet, däribland afvita (äldre uttryck för vansinnig¹⁹), bristande förstånd och sinnesförvirring:

4 §. Gärning, som begås af den, som är afwita, eller hwilken förståndets bruk, genom sjukdom eller ålderssvaghet, är beröfwadt, ware strafflös.

5 §. Har någon, utan egen skuld, råkat i sådan sinnesförvirring, att han ej wisse; ware gerning, den han i det medvetlösa tillstånd föröfwar, strafflös.²⁰

Paragraferna stadgade med andra ord att otillräkneliga lagöverträdare erhöll strafffrihet och således friades från straffansvar. Bestraffning avsåg vid tiden endast dödsstraff, straffarbete, fängelse och böter enligt 2 kap. 1 § SL. En person som var att klassa som otillräknelig kunde därför inte dömas till något av dessa.

Det är dock av betydelse att poängtera att 1858 års kungliga stadga angående sinnessjukas behandling och vård (1858:50) (hädanefter benämnt sinnessjukvårdsstadgan) fastställde att det skulle ankomma på de svenska hospitalen att behandla otillräkneliga personer. Ansvaret innefattade behandling av otillräkneliga lagöverträdare som friats för straffansvar på grund av sitt tillstånd.

¹⁷ Se Häthén (1990) s. 196.

¹⁸ Se Qvarsell (1993) s. 102.

¹⁹ Se Svenska Akademiens Ordbok (1898) spalt A 757 band 1.

²⁰ Se SFS 1864:11.

Hospitalens behandling av denna grupp skulle finansieras av fängvårdsstyrelsen, men i övrigt skulle förfarandet hanteras utanför straffsystemet.²¹ Mot bakgrund av att strafflagens bestraffningsmetoder inte innefattade omhändertagande på hospital ansågs otillräkneliga lagöverträdare gå straffria även om de i praktiken blev föremål för åtgärder till följd av deras brottslighet.

3.2 Tillräknelighetskravet i brottsbalken

I brottsbalken (BrB) saknas motsvarande strafffrihet som den som återfanns i strafflagen. I 24 kap. BrB stadgas nämligen allmänna grunder för ansvarsfrihet, men där erhåller otillräkneliga ingen särställning. Det framgår vidare av 1 kap. 2 § BrB att uppsåtet är den främsta grunden för skuld, men att det ibland räcker med oaktsamhet. Det sägs inget om att tillräkneligheten skulle vara avgörande för resultatet av uppsåtsbedömningen. Om uppsåt eller oaktsamhet föreligger kan en otillräknelig lagöverträdare därför dömas i ansvarsfrågan som vem som helst. Det finns således inget uttryckligt tillräknelighetskrav vad gäller straffansvar i svensk straffrätt idag.

Tillräkneligheten får i stället viss betydelse vad gäller val av påföljd. Idén om att otillräkneliga lagöverträdare inte bör dömas till fängelse finns alltså kvar, men det innebär inte längre total straffrättslig befrielse. I stället har andra påföljder för brott utöver de straff som fanns i strafflagen möjliggjorts i brottsbalken, däribland överlämnande till särskild vård. Om en tilltalad har ett vårdbehov ska det numera åligga domstolen att förordna om detta i samband med sin dom.²²

Påföljdsbestämningens utformning i brottsbalken har dock förändrats över tid. Fram till 2008 gällde ett ovillkorligt förbud mot att döma otillräkneliga lagöverträdare till fängelse. Dessa skulle i stället i första hand överlämnas till den särskilda vård som 1965 års version hade möjliggjort. Om de inte var i behov av sådan vård skulle de i andra hand erhålla skyddstillsyn, villkorlig

²¹ Se Qvarsell (1993) s. 102.

²² Se prop. 1962:10 del C s. 95.

dom eller böter. Om ingendera kunde dömas ut meddelades ingen påföljd alls.²³

Sedan 2008 gäller i stället en villkorad presumtion mot fängelse som påföljd för personer som begår brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Det följer nämligen av 30 kap. 6 § BrB att en annan påföljd än fängelse i första hand ska dömas ut, men att den presumptionen kan bortfalla om det skulle föreligga sådana synnerliga skäl som räknas upp i punkterna 1-4. Av första punkten följer att ett sådant skäl kan vara att brottet har ett straffvärde på över fyra års fängelse.²⁴ Av andra punkten följer att ett annat skäl kan vara att personen saknar eller har ett begränsat behov av rättspsykiatrisk vård, likt den bestämmelse som gällde innan 2008. Vård måste nämligen, enligt 31 kap. 3 § BrB, vara påkallat med hänsyn till personens psykiska tillstånd och dennes personliga förhållanden i övrigt för att det ska kunna dömas ut. Vid bedömningen av allvarligheten i det psykiska tillståndet beaktas såväl störningens art som grad.²⁵ Ett tredje skäl kan enligt tredje punkten vara att tillståndet är självförvållat och ett fjärde enligt fjärde punkten att fängelse är påkallat med beaktande av omständigheterna i övrigt. Det är numera alltså inte helt uteslutet att en otillräknelig lagöverträdare kan dömas till fängelse. Tröskeln för att det ska hända är dock relativt hög.

Sammanfattningsvis har avsaknaden av tillräknelighet hos en lagöverträdare hanterats på olika sätt i brottsbalken genom tiderna. Gemensamt för dem är dock att tillståndet inte är avgörande för ansvarsfrågan. Den grundläggande idén om att en persons tillräknelighet bör beaktas i den straffrättsliga bedömningen finns förvisso kvar, men den tar uttryck i en annan form.

²³ Ibid. s. 104.

²⁴ Se prop. 2007/08:97 s. 38.

²⁵ Se prop. 1990/91:58 s. 86f. och s. 453f.

4 Rättsutvecklingens formella motivering

Lagmotiven till en bestämmelse kan sägas utgöra dess formella motivering. Dessa utläses ur lagens förarbeten. Nedan följer därför den formella motivering som lades fram för respektive rättsläge.

4.1 Motiveringen till rättsläget i strafflagen

Lagkommittén påbörjade sitt arbete mot en enhetlig svensk strafflag under tidigt 1800-tal.²⁶ Det skulle dock ta lång tid innan ett förslag fick gehör i sin helhet.²⁷ Den faktiska lagtext som till slut tog plats i strafflagen kan därför liknas vid ett pussel av de förslag som inkom under åren.

År 1832 föreslog lagkommittén att straffrihet skulle omfatta galningar, afvita och personer som genom sjukdom eller ålder saknar förstånd.²⁸ Kommittén preciserade senare att straffriheten skulle innefatta alla tillstånd som föranlett att personen inte kunnat handla med den mängd frihet och förstånd som hade krävts för att kunna avstå från gärningen.²⁹ Motiven tog således endast sikte på *vad som krävdes* för att erhålla straffrihet, men någon motivering till *varför* straffrihet skulle infalla uteblev. Avsaknaden av detta talar för att tanken om de otillräkneligas straffrihet inte kan ha varit särskilt kontroversiell vid tiden för strafflagens införande.

Att den grundläggande principen verkade vara självklar kan bero på att de otillräkneligas straffrihet, som konstaterat, var en idé som härstammade från långt tillbaka i tiden. Vi kan ju se spår av tillräknelighetsläran i såväl Aristoteles som Platons filosofier och i Bibeln. I svensk rätt återfanns den för första gången i den äldre Västgötagalagen.³⁰ I dessa rättskällor framhölls att straff-

²⁶ Se Sondén (1930) s. 73.

²⁷ Se Qvarsell (1993) s. 102.

²⁸ Se Förslag till Allmän Criminallag (1832) s. 13.

²⁹ Se Utlåtande i anledning av Allmän Criminallag (1834) s. 30.

³⁰ Se Sondén (1930) s. 1.

rättsligt ansvar förutsatte att gärningen vidtagits med fri vilja, avsikt och insikt. Det var i sin tur avsaknaden av detta som lade grunden för de otillräkneligas straffrihet.³¹

I digest 48.8.12 från den romerska rätten, varifrån bland annat den äldre Västgötalagen fick sin inspiration, uttrycktes även att ”hans olyckliga öde urskuldade honom”.³² Däri kan tydas viss medkänsla för de otillräkneligas tillstånd. Sammantaget tycks tillräknelighetskravet i strafflagen dels ha motiverats av den uråldriga tanken om att fri vilja lade grunden för juridiskt ansvar, dels av viss empati.

4.2 Motiveringen till rättsläget i brottsbalken

Strafflagsberedningen, som arbetade fram en del av brottsbalken, föreslog ett borttagande av de otillräkneligas straffrihet.³³ I propositionen till reformen godtog departementschefen förslaget efter tillstyrkande av flera remissinstanser.³⁴ Anledningen till det var att man inte längre fann straffriheten försvarlig.³⁵ Föreningen Sveriges häradshövdingar menade bland annat i sitt remissyttrande att ”[e]n del sinnessjuka och sinnesslöa lagöverträdare har enligt vad erfarenheten givit vid handen en tämligen god insikt om sin brottslighet”.³⁶ Iakttagelsen slog håll på det tidigare argumentet om att de som var otillräkneliga skulle erhålla straffrihet på grund av deras bristande insiktsförmåga. Man insåg därför att det vore problematiskt att fortsatt särbehandla denna grupp.

Såväl strafflagsberedningen som lagstiftaren lyfte också att den nya kriminallagstiftningen skulle verka för brottsbekämpning.³⁷ Straffrättsliga ingripanden var nödvändiga eftersom de fungerade som ett straffhot gentemot andra.³⁸ Utöver det menade strafflagsberedningen att ”hotet skulle emellertid vara

³¹ Se Sondén (1930) s. 10.

³² Ibid. s. 9.

³³ Se SOU 1956:55 s. 45.

³⁴ Se prop. 1962:10 del C s. 95 och s. 105.

³⁵ Ibid. s. 106.

³⁶ Ibid. s. 98.

³⁷ Se SOU 1956:55 s. 28 och prop. 1962:10 del C s. 24.

³⁸ Se SOU 1956:55 s. 35.

verkningslöst, om det alltför ofta hände att ett ingripande uteblev”.³⁹ Med brottsbekämpning som straffrättslig målbild var straffrihet inte tillräckligt effektivt. Även otillräkneliga lagöverträdare behövde därför bestraffas. För att motverka risken för att denna grupp skulle återfalla i brottslighet insåg man att bestraffningen av dem behövde handla om vård.⁴⁰ Departementschefen angav nämligen att:

Uppdelningen av lagöverträdarna i straffbara och straffria går tillbaka till den tid, då samhällsreaktionen mot brott endast bestod av straff, utmätta med hänsyn till brottets svårhet och gärningsmannens skuld. Den utveckling, som efter hand skett inom det straffrättsliga påföljdssystemet, har till väsentlig del inneburit att vid sidan av de egentliga straffen tillskapats påföljder, där vid samhällsreaktionens närmare utformning hänsyn i stor omfattning kan tagas till behandlingsbehov hos lagöverträdaren [...].⁴¹

Genom adderandet av vård till det straffrättsliga reaktionssystemet skulle domstolen alltså, på ett mer kontrollerat sätt, kunna tillgodose den tilltalades vårdbehov samtidigt som denne kunde hållas straffrättsligt ansvarig.

Därutöver uttryckte departementschefen att vård av otillräkneliga lagöverträdare inte skulle åligga sådana organ som ”icke förfogar över psykiatrisk sakkunskap”.⁴² Det talade för att fängelse som bestraffningsmetod skulle uteslutas, vilket också blev verklighet i den första versionen av brottsbalken. Som framgått av avsnitt 3.2 påkallades förvisso en förändring av det år 2008. Man införde då en möjlighet att döma otillräkneliga lagöverträdare till fängelse. Anledningen till det var att det skulle skapa större utrymme för proportionalitetsbedömningar i straffmätningen. Att det krävdes synnerliga skäl för en sådan åtgärd garanterade att den enskildes vårdbehov ändå inte äventyrades.⁴³ Ett tillgodoseende av vårdbehovet som första prioritet ansågs nämligen fortsatt ligga såväl i den enskildes som i samhällets intresse.⁴⁴

³⁹ Se SOU 1956:55 s. 33.

⁴⁰ Se prop. 1962:10 del C s. 24 f. och s. 106.

⁴¹ Ibid. s. 103.

⁴² Ibid. s. 105.

⁴³ Se prop. 2007/08:97 s. 14.

⁴⁴ Ibid. s. 21.

Sammanfattningsvis motiverades tillräknelighetskravets borttagande i brottsbalken framför allt av två saker. För det första var det inte längre försvarbart att särbehandla en grupp lagöverträdare i relation till övriga, och för det andra skulle straffrätten sträva mot brottsbekämpning och därigenom behöva tillgoda de otillräkneliga lagöverträdarnas vårdbehov.

5 Rättsutvecklingens potentiella drivkrafter

5.1 Kriminalpolitikens inflytande

Under 1900-talet ökade brottsligheten i Sverige. Kriminalpolitikerna antog att det huvudsakligen berodde på två saker; urbaniseringen och världskrigen. Urbaniseringen hade markant ökat befolkningens mängd i städerna, vilket var problematiskt eftersom man kunnat uttyda ett mönster av att brottsligheten var högre på ställen där det levde fler människor på liten yta. Samtidigt hade de båda världskrigen försatt delar av befolkningen i bland annat ekonomisk kris. Desperationen resulterade i en ökning av framför allt förmögenhetsbrotten.⁴⁵ Den ökande brottsligheten utgjorde ett omfattande samhällshot.⁴⁶ Inom kriminalpolitiken diskuterades därför hur man, med lagstiftning som instrument, skulle åstadkomma ett skydd mot detta.

Johan Thyren skrev i sitt utkast till en strafflagsreform att "[v]iljans samhälls-farlighet är i dessa fall på intet sätt mindre, därför att den icke är vilja i juridisk mening".⁴⁷ Argumentationen tog grund i tanken om att brottslighetens samhällshotande effekt var densamma, oberoende av gärningspersonens sinnestillstånd. Därutöver menade han att lagöverträdare behövde bestraffas för sina gärningar därför att gränsen mellan vad som var tillåtet och otillåtet annars utplånades.⁴⁸ Sammantaget framhöll Thyren alltså att alla lagöverträdare, tillräkneliga som otillräkneliga, behövde ha straffansvar för att motverka samhällshotet och för att det allmänna rättsvetandet skulle upprätthållas. Slutsatsen blev att straffrätten behövde utföra en social uppgift.⁴⁹

Även Olof Kinberg anslöt till idén om straffets sociala uppgift. Bestraffning skulle fungera som ett botemedel mot samhällshotet. Precis som Thyren argumenterat, menade Kinberg att otillräkneliga lagöverträdare rättsstridighet

⁴⁵ Se SOU 1956:55 s. 18.

⁴⁶ Se Qvarsell (1993) s. 109.

⁴⁷ Se Thyren (1910) s. 7.

⁴⁸ Se Häthén (1990) s. 175.

⁴⁹ Se Qvarsell (1993) s. 213.

var ett lika stort hot mot samhällsordningen som andras. Om inte de också riskerade bestraffning skulle de inte heller motiveras till laglydighet. För att kunna förhindra den ökande brottsligheten behövde därför även otillräkneliga lagöverträdare ha straffansvar. Kinberg uttryckte till och med att begreppet ”tillräknelighet” behövde rensas bort från all lagstiftning och rättsvetenskap. Anledningen till det var att han menade att tillräknelighetsföreställningen var en ”metafysisk friktion som är teoretiskt absurd och praktiskt skadlig”.⁵⁰

Karl Schlyter såg precis som Thyrén och Kinberg brottsligheten som en samhällsfara och straffet som beskyddaren. Schlyter gick till och med så långt som att föreslå att ordet ”skydd” skulle användas i stället för straff eller påföljd.⁵¹ Vidare utvecklade han resonemanget om att kriminallagstiftningen behövde skydda samhället mot brottslighetens skadande effekt genom att addera att ”detta borde ske genom individualpreventiva åtgärder och social profylax”.⁵² För de lagöverträdare som redan fällts var ambitionen att åter göra dem laglydiga.⁵³ Schlyter föreslog därför att den svenska straffrätten bland annat behövde ett nytt påföljdssystem med fokus på behandling av lagöverträdaren. Det skulle uppnås genom att otillräkneliga lagöverträdare överlämnades till särskild vård. Om dessa gavs medicinsk och psykiatrisk behandling snarare än traditionell bestraffning skulle de nämligen förhindras från att begå ytterligare brott på ett mer regelmässigt sätt.⁵⁴ Schlyters förslag handlade alltså om att hålla isär lagöverträdarna i påföljdsbedömningen, men inte i ansvarsbedömningen som man tidigare hade gjort.

Vidare påpekade Kinberg även orättvisan i det resultat som strafflagens strafffrihet åstadkom. På hospitalen kunde nämligen otillräkneliga mördare, våldsbrottslingar och sexualförbrytare behandlas jämsides helt oskyldiga personer. Det motarbetade bilden man ville framställa om att brottslighet var något omoraliskt och klandervärd.⁵⁵ Kinberg höll därför med om Schlyters idé avseende att otillräkneliga lagöverträdare borde behandlas separat; både från

⁵⁰ Se Häthén (1990) s. 312.

⁵¹ Se Sundell (2000-2002) s. 563.

⁵² Se Qvarsell (1993) s. 309.

⁵³ Se Sundell (2000-2002) s. 563.

⁵⁴ Se Qvarsell (1993) s. 39.

⁵⁵ Se Sondén (1930) s. 128.

andra otillräkneliga personer och från andra lagöverträdare. Denna praktiska fråga har förvisso ingen koppling till straffansvarsfrågan, vilket är vad tillräknelighetsdebatten egentligen handlar om. Trots det är perspektivet relevant. Det beror på att det diskuterar en lösning på frågan om hur man ska uppnå sådan individualpreventiv verkan som krävs för att de otillräkneligas straffansvar ska rättfärdigas ur samhällsnyttosynpunkt.

Tillsammans belyste aktörernas idéer vikten av straffrättens individualpreventiva verkan för säkerställandet av ett effektivt samhällsskydd.⁵⁶ Det skulle uppnås genom att alla lagöverträdare kunde fällas för ansvar, men att reaktionens form skulle variera utefter vad som i varje enskilt fall var mest praktiskt effektivt.⁵⁷

5.2 Straffrättsvetenskapens inflytande

Straffrätt är ett medel för att styra befolkningen i en viss riktning. Önskade beteenden måste därför åläggas med någon typ av reaktion.⁵⁸ Denna föreställning torde vara något som många rättsordningar har gemensamt. Däremot varierar idén om vem eller vilka som bör bestraffas och på vilket sätt. Synen på sanktionernas syfte och funktion har därför delat in straffrätten i olika straffrättsläror.⁵⁹ Straffrättens faktiska utformning är på så sätt ett resultat av vad rättsordningens lagstiftare vill att den ska åstadkomma. Man kan säga att straffrättsläran är ett styrmedel för straffrätten, medan straffrätten är ett styrmedel för samhället.

5.2.1 Den klassiska straffrättsläran

Under 1800-talet insåg man att tidigare straffrätt tillämpats på ett godtyckligt sätt. Det hade försvårat folkets möjlighet att inrätta sig efter lagen.⁶⁰ Därutöver var inte sällan straffet, som hade präglats av en tydlig vedergällningsambition, oproportionerligt i relation till brottet.⁶¹ Som reaktion på detta växte

⁵⁶ Se Sondén (1930) s. 139.

⁵⁷ Ibid. s. 126.

⁵⁸ Se Dir. 2011:31 s. 2.

⁵⁹ Se Häthén (1990) s. 19.

⁶⁰ Ibid. s. 62.

⁶¹ Se Newburn (2017) s. 125.

den klassiska straffrättsläran fram. Då myntades också några bärande straffrättsliga principer som skulle åtgärda de brister som den tidigare straffrätten inneburit. Godtyckligheten skulle botas med bland annat likhetsprincipen och legalitetsprincipen, och straffobalansen med proportionalitetsprincipen. *Likhetsprincipen* fastställde nämligen att lika brott skulle innebära lika straff, och *legalitetsprincipen* att en gärning inte kunde bestraffas om den inte utgjorde ett brott enligt lag. *Proportionalitetsprincipen* medförde att ett straff skulle följa brottets svårighetsgrad.⁶² Grundidén var således att göra straffrätten mer förutsebar.⁶³

Den förutsebara straffrätten skulle motverka brottsligheten i stort därför att den skulle tydliggöra för människor vad som kriminaliserades och vad rättsstridighet skulle medföra. Det skulle i sin tur göra det enklare för folk att faktiskt kunna avhålla sig från brottslighet. I samband med detta uppställdes ett *moraliskt ansvar* för befolkningen att inte agera rättsstridigt. Det moraliska ansvaret följde av uppfattningen om att människan var en rationell och förnuftig varelse som handlade av fri vilja.⁶⁴

5.2.1.1 Straffansvar enligt den klassiska straffrättsläran

Mot bakgrund av människan som fritt tänkande och handlande subjekt kunde man själv välja om man ville följa lagen eller inte. Den som ändå valde att agera rättsstridigt antogs därför göra det medvetet i strid med sitt moraliska ansvar. Valet var alltså det som medförde skuld. Den tyska rättsvetenskapsmannen Karl Binding menade vidare att skulden bör vara straffets enda måttstock.⁶⁵ Den som hade skuld skulle därför, i enlighet med skuldprincipen och konformitetsprincipen, bestraffas. Den fria människan uppbar således ett moraliskt straffansvar.

Motsatsvis skulle otillräkneliga lagöverträdare undantas straffansvar. De ansågs inte vara rationella och förnuftiga varelser, varpå de inte begick brott av fri vilja. De kunde inte välja att avstå från att agera rättsstridigt på samma sätt

⁶² Se Häthén (1990) s. 61f.

⁶³ Se Newburn (2017) s. 126.

⁶⁴ Se Qvarsell (1993) s. 42.

⁶⁵ Se Häthén (1990) s. 64.

som en tillräknelig person kunde, och skulle därför inte hållas moraliskt ansvariga för sina gärningar. De uppbar därför inte heller sådant straffansvar som skuldprincipen och konformitetsprincipen vidhöll. Slutsatsen blev att dessa ofria personer inte hade något moraliskt straffansvar.

Enligt den klassiska straffrättsläran var det med andra ord skulden som var avgörande för straffansvaret, och skulden var beroende av tillräkneligheten. Sammanfattningsvis kunde sägas att: Straff förutsatte skuld. Skuld förutsatte moraliskt ansvar. Moraliskt ansvar hade man om man var tillräknelig. Det fanns således ett tillräknelighetskrav vad gällde straffansvar.

5.2.2 Den positiva straffrättsläran

Framåt slutet av 1800-talet kom samhället att bli starkt påverkad av ny vetenskap och forskning som växt fram under upplysningstiden.⁶⁶ Det var dock inte förrän under 1900-talet som den nya läran fick stort inflytande på lagstiftningsnivå.⁶⁷

På den straffrättsliga arenan påstod Cesare Lombroso, som var en italiensk läkare och professor i rättsmedicin, att brottslighet var ett resultat av människans biologi. Han hade utfört anatomiska undersökningar bland våldsbrottslingar och funnit fysiologiska samband. Bland annat kunde man urskilja en lagöverträdare utifrån fysiska anomalier i dess kroppshållning och huvudform. Hans teori var därför att en del människor föddes med egenskaper som ökade sannolikheten för dessa att begå brott.⁶⁸ Människor med sådana egenskaper var så kallade ”förbrytarmänniskor”.⁶⁹ Enligt Lombroso var brottslighet därför inget val utan något man var född in i.

Snart därefter adderade den italienska juristen och politikern Enrico Ferri vikten av sociala faktorer och miljö.⁷⁰ Han menade att det fanns flertalet anledningar till att människor begick brott på individnivå, däribland aspekter som

⁶⁶ Se Newburn (2017) s. 130.

⁶⁷ Se Qvarsell (1993) s. 56.

⁶⁸ Se Häthén (1990) s. 66f.

⁶⁹ Se Qvarsell (1993) s. 47.

⁷⁰ Se Newburn (2017) s. 136.

kön, klasstillhörighet, själsligt tillstånd, ras och klimat.⁷¹ Brottslighet var därför fortsatt inget val, men något man kunde ha anlag för eller som kunde utlösas av yttre faktorer. Den nya forskningen tydde alltså på att lagöverträdare drevs av en blandning av komponenter som alla anknöt till individen. Brottslighet var på så sätt mer individberoende än man tidigare antagit. Mot bakgrund av detta var den klassiska skolans uppdelning i ”fria” och ”ofria” människor ohållbar. Tillsammans bildade Lombrosos och Ferris idéer den positiva straffrättsläran med avstamp i brottslighet som ett naturligt, socialt fenomen.⁷²

5.2.2.1 Straffansvar enligt den positiva straffrättsläran

Ferri framhöll att det var som samhällsmedlem man skulle hållas ansvarig för sina handlingar, snarare än som fritt handlande subjekt.⁷³ För det första innebar påståendet att alla kunde hållas ansvariga för sina gärningar, även otillräkneliga lagöverträdare med tanke på att de var lika mycket samhällsmedlemmar som övriga. Den som agerade rättsstridigt bar på så sätt ett *socialt ansvar*. För detta kunde de åläggas med skuld.

För det andra innebar påståendet att den positiva straffrättsläran förnekade viljans frihet som bärande för straffansvaret.⁷⁴ I stället var det samhällsmedlemskapet som var grundbulten.

Av den positiva straffrättsläran följde alltså att det var samhällsmedlemskapet som var avgörande för skulden, och skulden var i sin tur avgörande för straffansvaret. Sammanfattningsvis kunde sägas att: Straff förutsatte skuld. Skuld förutsatte socialt ansvar. Socialt ansvar hade man om man som samhällsmedlem. Tillräkneligheten var irrelevant för den bedömningen. Det fanns således inget tillräknelighetskrav vad gällde straffansvar.

⁷¹ Se Qvarsell (1993) s. 54.

⁷² Se Newburn (2017) s. 132.

⁷³ Se Qvarsell (1993) s. 54.

⁷⁴ Se Häthén (1990) s. 71.

6 Slutsatser och analys

Uppsatsens första frågeställning handlar om hur rättsutvecklingen av tillräknelighetskravet tog form mellan strafflagen och brottsbalken. Enligt vad som konstaterats under avsnitt 3.1 och 3.2 är det ostridigt att rättsläget förändrats. I strafflagen gällde tillräknelighetskravet. Otilräkneliga lagöverträdare uppfyllde inte kravet på tillräknelighet och kunde därför inte dömas till straffansvar utan erhöll i stället strafffrihet. I brottsbalken gäller inte tillräknelighetskravet. Otilräkneliga lagöverträdare kan därför dömas till ansvar precis som vem som helst, även om gärningspersonens tillstånd får betydelse för vilken påföljd domstolen kan ålägga denne i ett senare led. Tillräkneligheten är alltså inte längre avgörande på straffansvarsnivå. Rättsutvecklingen gestaltar således tillräknelighetskravets upplösning.

För den som är uppmärksam kan det verka som att reformen fått relativt liten praktisk betydelse. I strafflagen blev de otilräkneliga lagöverträdarna friade från straffansvar, men omhändertogs på hospital enligt sinnessjukvårdsstadgan. I brottsbalken fälls de för straffansvar och överlämnas till rättspsykiatrisk vård. Lagöverträdaren har med andra ord alltid blivit omhändertagen oavsett bedömningen i ansvarsfrågan. Samtidigt har den svenska regleringen fått mängder av kritik, och frågan om ett eventuellt återinförande har flera gånger varit på uppe för diskussion.⁷⁵ Det tyder på att det finns något i den som upprör, men det är osannolikt att det skulle vara dess praktiska betydelse eftersom den som konstaterat är relativt liten.

En aspekt som fått stå tillbaka för reformens genomdrivande är den känslomässiga påverkan som torde ankomma på den som döms. För denne har domen en tendens att ”inränga honom i de brottsligas kategori och därmed minska hans ambition och öka hans svårigheter”.⁷⁶ När tillräknelighetskravet inte finns är det oundvikligt att en otilräknelig lagöverträdare åläggs samma känslomässiga börda som en lagöverträdare som *valt* bort laglydighet. Upp-

⁷⁵ Se SOU 2002:3 s. 215.

⁷⁶ Se SOU 1956:55 s. 33.

satsen har förvisso inte i uppdrag att redogöra för den kritik som tillräknelighetskravets borttagande har fått, men denna aspekt skulle kunna vara en anledning till att den svenska regleringen är så pass kritiserad, och unik, som den är.

Den andra frågeställningen tar sikte på hur lagstiftaren motiverat rättsutvecklingen. Ur avsnitt 4.2 kan utläsas att den huvudsakliga anledningen till reformen var införandet av brottsbekämpning som den svenska straffrättens övergripande syfte. Det har i sin tur också förändrat synen på straffets funktion. Straffet ska fortsatt ha allmänpreventiv verkan i den mån att det ska finnas ett generellt straffhot, men dess huvudsakliga funktion ska vara individualprevention. Bestraffningen ska nämligen fokusera på att avhålla den enskilda individen från att begå brott. För otillräkneliga lagöverträdare skulle det uppnås genom vårdstraff. Reformen var nödvändig för att straffrätten skulle kunna uppnå brottsbekämpning genom individualprevention eftersom den tidigare straffriheten undanröjt möjligheten att förordna om behandling. Sammanfattningsvis var straffrättens nya syfte lagstiftarens huvudsakliga motivering till rättsutvecklingen.

Den första delfrågan i den tredje frågeställningen handlar om vilka tänkbara förklaringar till rättsutvecklingen som går att finna i samtidens kriminalpolitik. Av avsnitt 5.1 följer att Thyren, Kinberg och Schlyter var överens om att straffrätten behövde finna ett sätt att skydda samhället mot brottsligheten. Straffets funktion behövde, utöver allmänprevention, vara individualprevention därför att enskilda lagöverträdare skulle avhållas från brottslighet och återfall i det. För otillräkneliga innebar detta ett tillgodoseende av deras vårdbehov. För att kunna ta kontroll över vårdfrågan behövde man göra det till domstolens ensak. Kriminalpolitikerna fann alltså att straffrättens syfte behövde vara brottsbekämpning för att skydda samhället, och reformen var nödvändig för att detta syfte skulle kunna uppfyllas. Det är en tänkbar kriminalpolitisk förklaring till varför rättsutvecklingen blev som den blev.

Lagstiftaren och de kriminalpolitiska aktörerna har till stor del haft liknande motivering till det förändrade rättsläget. Kriminalpolitikerna fastställde inledningsvis vad straffrättens syfte behövde vara. Därefter resonerade de kring

hur reformen skulle uppnå detta, och lagstiftaren likaså. Att de är avhängiga varandra är inte särskilt konstigt. Till grund för lagstiftarens proposition lades nämligen dess förevarande utredning⁷⁷, vari inte minst Schlyter hade direkt inflytande i egenskap av ordförande i strafflagsberedningen. Kinbergs bidrag till debatten hade i sin tur varit idébildande för Schlyters arbete. Dessförinnan hade dessutom Thyréns insats påkallats av regeringen då han fick i uppdrag att upprätta ett tidigt utkast till den kommande strafflagsreformen. Lagstiftaren har således såväl medvetet som underförstått lagt deras argument till grund för genomdrivandet av den nya lagen. Kriminalpolitikerna i fråga har således haft ett finger med i spelet vad gäller rättsutvecklingen.

Vidare hade alltså Thyré och Schlyter tillsatts på formella uppdrag för att arbeta fram strafflagsreformen. Thyré var känd för att ha ett ”starkt socialt patos, en känsla för samhällets olycksbarn”.⁷⁸ Schlyter var i sin tur öppet socialdemokrat, något som tydliggjordes särskilt då han blev svensk justitieminister under en socialdemokratisk regering. Samtidigt skulle reformens resultat komma att gynna resocialiseringen och rehabiliteringen av otillräkneliga lagöverträdare; en grupp vars problematik tidigare hade bortprioriterats. Deras vård fick nu stöd av en dom och skulle därför troligtvis tas på större allvar än tidigare. Borttagandet av tillräknelighetskravet kan på så sätt sägas ha verkat för de otillräkneliga på individnivå och lett till en förbättring av deras tillstånd på längre sikt. Samtidigt förknippas socialpolitiken ofta med viljan att ”stå på de svagas” sida. Samhällsresultatet av tillräknelighetskravets borttagande verkar därför ha gått i socialpolitisk linje. Det är således inte helt osannolikt att påkallandet av reformen, och tillsättandet av dess pådrivare, skulle kunna ha varit ett medvetet ”rödfärgat” drag från lagstiftarens sida. Huruvida så var fallet får dock förbli osagt.

Uppsatsens sista fråga, den andra delfrågan i den tredje frågeställningen, rör sig om vilka tänkbara förklaringar till rättsutvecklingen som går att finna i straffrättsvetenskapen. Om man sätter avsnitt 5.2.1.1 och 5.2.2.1 i relation till varandra kan man se en tydlig distinktion mellan hur straffrättslärorna såg på

⁷⁷ Se SOU 2012:17 s. 505.

⁷⁸ Se Sundell (2000-2002) s. 563.

frågan om ansvar och skuld. I den klassiska läran var ansvaret och skulden *moralisk*. Otillräkneliga personer saknade förnuft och fri vilja. Dessa kunde inte bära skuld därför att de varken förstod att lagöverträdelse var omoralisk eller för att de ändå inte skulle kunna avhålla sig från dem. Endast en tillräknelig person kunde därför bära straffansvar. Denna ansvars- och skulduppfattning talade för den straffrihet som de otillräkneliga lagöverträdarna erhöll genom strafflagen. I den positiva läran var ansvaret och skulden i stället *social*. Det berodde på att man som samhällsmedlem hade ett ansvar att inte agera rättsstridigt. Samhällsmedlemskapet var oavhängigt personens tillräknelighet. Av den anledningen kunde såväl tillräkneliga som otillräkneliga personer bära straffansvar. Därutöver förnekades förekomsten av fri vilja, vilket ledde till ett ifrågasättande av tillräknelighetskravet, som förutsatt dess existens.⁷⁹ Den positiva lärans ansvars- och skulduppfattning talar i stället för det straffansvar som aktualiseras i brottsbalken. Slutsatsen blir att rättsutvecklingen påverkats av, eller åtminstone överensstämmer med, en förändrad syn på föreställningen om ansvar och skuld. Hur man ser på detta påverkar nämligen huruvida man uppfyller skuldprincipen eller inte, och det är därför som den varierande synen ger olika resultat i de olika lagarna. Den förändrade straffrättsläran är på så sätt en tänkbar förklaring till varför rättsutvecklingen blev som den blev.

Att gå från en straffteori till en annan är en naturlig följd av att rättsvetenskapen förändras. Den klassiska läran växte till exempel fram ur kritiken mot tidigare tillämpad straffrätt och anammades på samhällsnivå därför att man ville, och behövde, etablera rättssäkerhet. Den positiva läran växte i stället fram i takt med upplysningstidens nya vetenskap och forskning. Varför denna anammades i Sverige när den gjorde kan bland annat ha berott på ett vältajmat generationsskifte. En ny generation straffrättsteoretiker började nämligen tjänstgöra på de svenska juridiska fakulteterna under sent 1800-tal, däribland Johan Thyrén. Han undervisade på den juridiska fakulteten vid Lunds universitet och var den första att införa undervisning av komparativ straffrätt.⁸⁰ Det torde ha öppnat för att den nya generationens jurister skulle börja se den

⁷⁹ Se Qvarsell (1993) s. 165.

⁸⁰ Se Häthén (1990) s. 166.

svenska straffrätten i internationellt ljus. Det, kan i sin tur ha väckt en tendens att inspireras av andra länders juridik och bakomliggande rättsvetenskap.

En annan anledning till straffrättslärans övergång kan ha varit framväxten av nya samhällsproblem. Tidigare nämndes inte minst den ökade kriminaliteten som resultat av urbaniseringen och världskrigen. Straffrätten behövde söka efter ett sätt att få bukt med problemet och den positiva straffrättsläran kunde vara svaret. Att framväxten av nya samhällsproblem skulle kunna föranleda ett skifte i straffrättslära är inte helt osannolikt. Straffrättsläran är ju som konstaterat ett resultat av vad samhället behöver åstadkomma med sin straffrätt; något som i sin tur bestäms av de problem som behöver lindras.

Avslutningsvis kan konstateras att rättsutvecklingen av det svenska tillräknelighetskravet är ett resultat av framför allt två parallella förändringar. Lagstiftarens och kriminalpolitikernas motivering till kravets borttagande tog framför allt grund i den förändrade *synen på straffrättens syfte*. I strafflagen hade straffrätten varit repressiv och verkat för allmänprevention. I brottsbalken skulle den i stället vara brottsbekämpande och verka för såväl allmänprevention som individualprevention genom behovsanpassad behandling och rehabilitering av lagöverträdaren. Straffrättsvetenskapens potentiella bidrag till utvecklingen var i stället en konsekvens av hur man förändrade *definitionen av ansvar och skuld*. Mot bakgrund av detta verkar det som att såväl enskilda aktörer som övergripande straffrättsliga idéer kan lämna spår i konkret lagstiftning. Oberoende av om de varit avgörande för tillräknelighetskravets borttagande eller inte, har de åtminstone kunnat fungera som potentiella och tänkbara drivkrafter för den rättsutveckling som ägt rum.

Som ett av få länder i världen som slopat tillräknelighetskravet är det troligt att en del anser att Sverige har ett "sinnessjukt" straffansvar. Samtidigt har ju rättsutvecklingen växt fram ur grundläggande straffrättsliga ställningstaganden. Alla rättsordningar har att ta ställning till vilket syfte dess straffrätt ska uppnå och på vilket sätt ansvar och skuld bör bestämmas. Sverige må därför kanske ha ett "sinnessjukt" straffansvar ur ett komparativt perspektiv, men det är knappast ett "sinnessjukt" straffansvar ur ett rättshistoriskt sådant.

Käll- och litteraturförteckning

KÄLLOR

Offentligt tryck

Kommittédirektiv

Dir. 2011:31 Användningen av straffrätt.

Svensk författningssamling

SFS 1864:11.

SFS 1962:700.

SFS 1858:50.

Utredningsbetänkanden

SOU 1956:55 Skyddslag.

SOU 2002:3 Psykisk störning, brott och ansvar.

SOU 2012:17 Tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd.

Propositioner

Förslag till Allmän Criminallag, 1832.

Kungl. Maj:ts proposition 1962:10 Förslag till brottsbalk.

Prop. 1990/91:58 Om psykiatrisk tvångsvård.

Prop. 2007/08:97 Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare.

Övrigt

Berglin, C-G (1975-1977), "Olof V Kinberg", Svenskt biografiskt lexikon, <sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=11491> (besökt 2024-04-10).

Lagkommittén (1834), *Utlåtande i anledning af anmärkningar wid förslaget till Allmän Criminallag af Lagcommitteen*, Stockholm: Johan Hörberg (citeras: Utlåtande i anledning av Allmän Criminallag).

Sundell, Jan-Olof (2000-2002), "Karl J D Schlyter", Svenskt biografiskt lexikon, <sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=6387> (besökt 2024-04-10).

Svenska Akademiens Ordbok (1898), "Afvita", <https://www.saob.se/artikel/?unik=A_0599-0304.xvsm> (besökt: 2024-06-07).

LITTERATUR

Artiklar

Kinberg, Olof, "Har ett på empirisk-psykologisk grund uppbyggt straffsystem användning för ett tillräknelighetsbegrepp?", *SvJT*, 1929.

Rose, Joanna, "Med vett och vilja?", *Forskning och framsteg*, 2012-03-31.

Vetenskapsrådet, *Kartläggning av rättspsykiatrisk forskning*, 2017.

Böcker

Häthén, Christian (1990), *Straffrättsvetenskap och kriminalpolitik: De europeiska straffteorierna och deras betydelse för svensk strafflagstiftning 1906-1931*, Lund: Lund University Press.

Newburn, Tim (2017), *Criminology*, tredje upplagan, London: Routledge.

Qvarsell, Roger (1993), *Utan vett och vilja: Om synen på brottslighet och sinnessjukdom*, Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Sondén, Torsten (1930) *Sinnessjukas straffrättsliga ställning: En översikt*, Köpenhamn: Kandrups & Wunsch.

Thyrén, Johan (1910) *Principerna för en strafflagsreform*, volym 1-3, Lund: Berlingska boktryckeriet.